

Roman Vater

**MITOLOGIZACJA HISTORII:
A. G. CHORON (1907–1972) I JEGO IDEOLOGIA**

Wprowadzenie¹

Adolf Gurewicz, znany również jako Adja Gur Choron, to ideolog jednego z najbardziej zaskakujących ruchów polityczno-kulturowych Izraela w XX w. – Komitetu Konsolidacji Młodzieży Hebrajskiej (*Hawaad legibusz hanoar haiwri*). Ruch ten został założony w 1939 r. i działał do połowy lat 50. Ideologia tego ruchu, zwanego też Młodymi Hebrajczykami (*Haiwrim haceirim*) lub kanaanitami (*Knaananim*), oddzielała dwa pojęcia: *żyd* i *Hebrajczyk*. *Żyd* był dla Młodych Hebrajczyków terminem określającym wspólnotę etniczno-wyznaniową, funkcjonującą według wzorów średniowiecznych, *Hebrajczyk* natomiast mówił o przynależności do współczesnej nacji terytorialnej, tworzącej się w Palestynie. Hebrajskie odrodzenie narodowe kanaanici traktowali jako jedyną drogę do modernizacji Bliskiego Wschodu, a siebie uważali za awangardę ideową owego procesu. Stanowisko takie było wyraźnie antysyjonistyczne, aczkolwiek mieściło się w ramach myśli narodowej.

Adolf Gurewicz urodził się w Kijowie w 1907 r. w zamożnej żydowskiej rodzinie, a dzieciństwo spędził w Europie – w Szwajcarii, Niemczech i we Włoszech. W 1924 r. ukończył liceum w Turynie, a od 1921 r. samodzielnie studiował język hebrajski. Następnie kształcił się na Sorbonie z zakresu filologii semickiej, religioznawstwa porównawczego, socjologii i matematyki. Ponadto uczestniczył

¹ Wyrażam głęboką wdzięczność p. Margalit Szinar za pomoc udzieloną mi przy przygotowaniu artykułu.

w badaniach nad znaleziskami kananickimi w Ugarit, skąd zaczerpnął przekonanie o ścisłym pokrewieństwie językowo-kulturowym starożytnych Hebrajczyków i ich sąsiadów Kananejczyków. Doskonale władał także klasyczną greką i łaciną, rozumiał języki semickie, a poza ojczystym rosyjskim posługiwał się hebrajskim, francuskim, włoskim, niemieckim i angielskim. Jednocześnie działał politycznie w rewizjonistycznej organizacji Bejtar (*Brit Josef Trumpeldor – Sojusz Józefa Trumpeldora*), z której odszedł w 1935 r. Krok ten spowodowany był przekonaniem Gurewicza o dominującej roli pogańskiej kultury hebrajskiej na obszarze przylegającym do Morza Śródziemnego w czasach biblijnych i przedbiblijnych, co z kolei pozwoliło mu powiązać ten fakt ze współczesnymi koncepcjami kulturowymi i geopolitycznymi, w istotny sposób rozbieżnymi z syjonizmem. Gurewicz przyjaźnił się z poetą Jonatanem Ratoszem (Urielem Halperinem-Szelachem), przebywającym w Paryżu. W symbiozie intelektualnej, która uformowała się między nimi, narodziła się ideologia kananicka, różniąca się od eksluzywistycznego syjonizmu postawą inkluzywistyczną, nawiązującą do francuskiego nacjonalizmu terytorialnego².

Czas wojny Gurewicz spędził w USA, gdzie prowadził działalność publicystyczną i naukową, choć w warunkach trudnych i niepewnych (głównym źródłem jego dochodów były tłumaczenia). W 1949 r. przeprowadził się do Izraela, ale rok później musiał powrócić do Stanów z powodów zawodowych i zdrowotnych. Ostatecznie jego rodzina przeniosła się do Izraela w 1959 r., gdzie Gurewicz ponowił współpracę z kananitami, a także kontynuował aktywność naukową i polityczną. Adolf Gurewicz – Adja Gur Choron – zmarł w 1972 r.³

Rozważania warto zacząć od znaczenia pseudonimu Adja Choron, który przybrał Gurewicz. Pseudonim ten pochodzi z lat 30., a odczytuje się go dwójako. Z jednej strony, rdzenie biblijne, hebrajskie, obarczają owo przybrane nazwisko doniosłym ciężarem znaczeniowym, gdyż odwołują się do kananickiej toponimiki. Choron to imię bóstwa zemsty, magii i walki w panteonie ugaryckim, a poza tym *chor* znaczy w języku hebrajskim „szlachcic”, a *ben-chorin* – „wolny”. Adja to imię teoforyczne, ze względu na człon „ja” (YH), wskazujące na imię hebrajskiego boga-stwórcy, Gur zaś to „silne młode zwierzę” (podobno jak Ben Gurion). Z drugiej

² W artykule rozgraniczam nacjonalizm polityczny od nacjonalizmu kulturowego. Nacjonalizm polityczny to koncepcja uzależniająca istnienie narodu od istnienia terytorialnie określonej jednostki politycznej (państwo, obszar autonomiczny itp.). Tożsamość narodowa w tym przypadku jest wyrażana przez dobrowolnie powstający system polityczny i wraz z nim stanowi jedną strukturalną całość. Nacjonalizm kulturowy natomiast odróżnia wolę polityczną od woli narodowej, kładąc nacisk na historyczne więzi tradycji, pochodzenia, mitologii, dziejów itp., łączące członków wspólnoty narodowej bez względu na miejsce ich przebywania (w skrajnych przypadkach nurt ten, odwołujący się do więzi krwi, przybiera formę rasowego determinizmu). Nacjonalizm polityczny funkcjonuje głównie w przestrzeni i z natury swojej jest integracyjny i asymilujący; kulturowy zaś funkcjonuje głównie w czasie i jest restrykcyjny i eksluzywistyczny, gdyż ogranicza członkostwo we wspólnocie narodowej do ludzi danej kultury (Y. Suleiman, *The Arabic Language and National Identity: A Study in Ideology*, Washington 2003, s. 23–26).

³ Opis życia Chorona patrz: A. Amir, *Petach dawar: Choron beerec haiwrim*, [w:] A. G. Choron, *Kedem wa-Erew*, s. 18–27; D. Ohana, *Lo knaanim, lo calbanim: mekorot hamitologia haisraelit*, Jerozolima 2008, s. 107–109, 247–248; J. Szawit, *Meiwri ad knaani*, Jerozolima 1984, s. 48, 54–59, 63–66, 74–81, 87–89. Dodatkowo informacja zawarta jest w korespondencji mailowej z p. Margalit Szinar z 7, 8, 9, 11, 13, 15 i 16 listopada 2009.

strony jest to pseudonim transparentny, bowiem pobrzmiewa w nim właściwe imię Gurewicza. Adja pochodzi od zdrobnienia imienia Adolf, Adzia, Gur natomiast jest skrótem od Gurewicz, a Choron tkwi korzeniami w prywatnym żarcie Gurewicza i jego kolegi: rysy twarzy Gurewicza przypominały sokoła – ptaka, pod postacią którego przedstawiany był egipski bóg Churu, prototyp Chorona. Ponadto, czynnikiem pobudzającym Chorona do rezygnacji z własnego imienia była zła sława Adolfa Hitlera⁴.

Należy podkreślić, że znaczenie Chorona w życiu intelektualnym Izraela nie ogranicza się do kananitów. Pod wpływem jego idei znajdowali się Zeew Żabotyński, założyciel rewizjonizmu, i Awraham Stern, dowódca bojówki LEHI, która wyznawała ideę radykalnego nacjonalizmu, często rozbieżną z zasadami syjonizmu socjalistycznego⁵. Jego myśl historiograficzna i geopolityczna stanowiła syntezę najważniejszych tendencji intelektualnych jego czasów, a nade wszystko rozkwitu nauk orientalistycznych, zapoczątkowanego odnalezieniem kamienia w Rozecie, co pobudziło ideologie nacjonalistyczne, oparte na mitologizacji wydarzeń historycznych⁶. Jego koncepcja stanowiła także podbudowę epistemologiczną poetyki kananitów. Co więcej, znacząca jest rola Chorona w dziejach marynarki izraelskiej: w 1930 r. stanął na czele młodzieżowej organizacji rewizjonistycznej *Rodej gal* (Władcy fal), której celem było wychowanie kadr dla służby morskiej w przyszłym państwie żydowskim⁷.

Wizja przeszłości

Źródłem inkluzywizmu ideologii kananickiej jest przyjęcie przez Chorona stanowiska, które można nazwać determinizmem środowiskowym, wyjaśniającym zjawiska etnogenezy. Zgodnie z nim powstanie grupy etnicznej uwarunkowane jest geograficzną rzeczywistością oraz naturalnymi czynnikami każdego obszaru terytorialnego, na którym zachodzi proces etnogenezy. Środowisko warunkuje tożsamość zbiorową tworzącej się grupy, jej system aksjologiczno-normatywny, tryb i tempo życia oraz spojrzenie na świat. Granice terytorium zamieszkanego przez daną grupę wytyczone są przez naturalne bariery: rzeki, pustynie, góry itp., a harmonijny i holistyczny stosunek o witalistycznym charakterze⁸ między człowiekiem

⁴ A. Amir, *op. cit.*, s. 17–18; Gaj i Noga Darszan, *Hamitologia haknaanit*, Mapa, Tel Awiw 2009, s. 149–150; D. Ohana, *op. cit.*, s. 108; J. Szawit, *op. cit.*, s. 54; z korespondencji mailowej z p. Margalit Szinar z 7 listopada 2009.

⁵ A. Amir, *op. cit.*, s. 21, 23; D. Ohana, *op. cit.*, s. 73, 76–77, 118–119.

⁶ A. Amir, *op. cit.*, s. 17–18; Gaj i Noga Darszan, s. 114–117; H. Eszel, „Hataglijot haarcheologijot umif'al chajaw szel A. G. Choron”, [w:] A. G. Choron, *Kedem wa-Erew...*, s. 29–31; D. Ohana, *op. cit.*, s. 237, 239, 251; Y. Shavit, *The New Hebrew Nation: A Study in Israeli Heresy and Fantasy*, London 1987, s. 27, 46–47; J. Szawit, *op. cit.*, s. 46–47, 75–77, 83, 90–91.

⁷ A. Amir, *op. cit.*, s. 22–23; D. Ohana, *op. cit.*, s. 365; J. Szawit, *op. cit.*, s. 55–56; z korespondencji mailowej z p. Margalit Szinar z 8 listopada 2009.

⁸ O witalizmie (filozofii życia) zob.: Z. Maor, *Haarec habiliti museget: al haszoraszim hamerkaz-ejropiim szel 'Brit Szalom'*, [w:] *'Brit Szalom' wehacyjonut hadu-leumit: 'haszeela haarawit' kisz'ela jehudit*, red. A. Gordon, Karmel–Jeruzolima 2008, s. 96–103.

a jego światem uruchamia wolną wolę zbiorowości. W następstwie tego grupa etniczna przekształca się w naród. Naród natomiast cechuje się wspólnym dążeniem do urzeczywistnienia potencjału politycznego zawartego w etnicznej tożsamości (choć granice terenu przez niego zamieszkiwanego nie zawsze odpowiadają granicom państwa) oraz własną niepowtarzalną kulturą i kosmologią. Determinizm środowiskowy wyklucza więc spojrzenie rasistowskie na pochodzenie ludzi: skoro naród powstaje na skutek sił naturalnych, asymilacyjnych i woluntarystycznych, o żadnych więzach krwi nie ma mowy⁹. Chorona pisze: „Czym jest naród? Naród to kreacja historyczna-geograficzna, [...] swoisty związek, który jednoczy ludzi poprzez ich wspólną ziemię”. „Przyroda przyszykuje nam miejsce na ziemi i miejscem tym jest «kraj», lecz ostatecznie to dzieje człowieka czynią z tego kraju «ojczyznę»”¹⁰.

Terytorium, na którym rozgrywał się dramat historyczny Hebrajczyków, to, słowami Chorona, „Kraina Kedem”. Termin *kedem* oznacza w języku hebrajskim „starodawność”, a także „przód, front” oraz „wschód”, w tym przypadku w sensie obszaru położonego na wschód od Morza Śródziemnego. Za jego południową granicę uznaje się Pustynię Arabską, za północną – góry Kurdystanu, za zachodnią – kanał Sueski i deltę Nilu, zaś za wschodnią – Zatokę Perską. Kraina Kedem składa się z sześciu państw: Izraela, Jordanii, Syrii, Libanu i Iraku, a także Cypru. Dwa główne obszary, na które się dzieli, to Zarzecze Wschodnie („rzeka” w niniejszym kontekście to Eufrat) i Zarzecze Zachodnie, do którego należy Kanaan. Kanaan leży na pograniczu Morza i choć stanowi 10% całej Krainy Kedem, jest najbardziej zaawansowaną i rozbudowaną kulturowo i przemysłowo jej częścią, także najprężniejszą ze względów klimatycznych.

W dziejach świata i kultury kraina ta od wieków miała ogromne znaczenie. To właśnie ona jest ojczyzną pisma, rolnictwa, kultury (zwłaszcza kultury zachodniej – przez związek najstarszych centrów kulturowych leżących na jej obszarze z kulturą grecką). Była również punktem kluczowym w starożytnych kosmologiach, leżąc na skrzyżowaniu lądów i cywilizacji, łącząc różne strefy geograficzne i klimatyczne. W kosmologii greckiej Kraina Kedem znajdowała się w centrum świata, zaś dla swoich mieszkańców była światem samym w sobie. Kosmologia ta opierała się na zasadniczej analogii „wschód – przód”. Człowiek patrzył na własny świat, stojąc plecami do Morza Śródziemnego, a twarzą ku wschodowi. Spojrzenie to nazywane jest przez Chorona „narodowym” i to ono właśnie zapewniało harmonię kultury i natury, która jest podstawą istnienia wielkiej cywilizacji o mocy światowej¹¹.

Wizja przeszłości Chorona wygląda więc następująco: cywilizacja hebrajska była jedną z największych cywilizacji starożytnych. Obraz jej dziejów to nieukończony szereg zderzeń różnych kultur i ludów, powstających na terenie Krainy

⁹ Zob.: A. G. Chorona, *Erec Hakedem: madrich histori umdini lamizrach hakarow*, Tel Awiw 1970, s. 68; idem, *Kedem wa-Erew*, s. 46–51, 57; idem, *Szlemut hamoledet wechibusz haszalom*, „Keszef” 1965, nr 4, s. 154; Y. Suleiman, *op. cit.*, s. 22–23, 162–169; J. Szawit, *op. cit.*, s. 50.

¹⁰ A. G. Chorona, *Kedem wa-Erew...*, s. 48; idem, *Szlemut hamoledet...*, s. 156–157.

¹¹ A. G. Chorona, *Erec Hakerem...*, s. 42–43, 54–71, 78, 106, 122; idem, *Kedem wa-Erew...*, s. 33–42, 49.

Kedem albo wkraczających w jej granice i ulegających asymilacji. Na jej obszarze tworzyły się związki plemion, które rozrastały się i tworzyły związki miast, następnie przekształcały się w związek królestw. Plemiona te jednoczyły wspólny język i kultura hebrajska, wspólny był też pogański panteon, acz silnie przywiązany w swych wersjach do poszczególnych posiadłości plemiennych. Jednakże w ramach jednej hebrajskiej cywilizacji, pokrewieństwo kulturowe i etniczne nie zapewniało jedności politycznej: hebrajska forma państwowa opierała się w Krainie Kedem na luźnej organizacji społecznej, właściwej starożytnej plemienności.

Synonimem do Kedem jest Ewer, skrót od *Ewer hanahar* („Zarzecze”), stąd też termin *Iwri* – Hebrajczyk, oznaczający wszystkich mieszkańców Krainy Kedem: plemiona izraelskie, kananickie, Amorytów, Aramejczyków, Edomitów i Mobaitytów, Hyksosów oraz Fenicjan i ich potomków Punitów. Wszystkie te plemiona używały języków należących do gałęzi hebrajskiej w obrębie semickiej grupy językowej, która powstała i rozwinęła się w Krainie Kedem. Hebrajski, czyli kananicki, był jedynym rdzennym językiem Kanaanu, jego jedynym językiem „narodowym”.

Początki cywilizacji hebrajskiej sięgają XXIII w. p.n.e., gdy powstało królestwo Akad w Zarzeczu Wschodnim, choć pierwszy właściwy przykład państwowości hebrajskiej to królestwo Amorytów, którzy założyli pierwsze mocarstwo babilońskie w XIX w. p.n.e. Oni też najechali Egipt, w którym pamięć o nich przechowała się w postaci opowiadania o najeździe Hyksosów. Szczytem tej cywilizacji, okresem jej największego rozkwitu i potęgi, było królestwo Dawida i jego następcy Salomona, które powstało w Kanaanie około X w. p.n.e. Było to wielkie mocarstwo oparte na związkach plemion hebrajskich, z których najważniejszy był związek z Fenicjanami. Dzięki niemu jego wektor geopolityczny został skierowany na zachód, w stronę morza. Królestwo to sięgało władzą do północnych i południowych brzegów Morza Śródziemnego, tworząc hebrajsko-fenickie osiedla w północnej Afryce, na wyspach Morza Śródziemnego i w południowej Europie. Kiedy królestwo hebrajskie zaczęło się rozpadać, ognisko kultury hebrajskiej przeniosło się na zachód, gdzie powstało punickie królestwo Kartaginy. Hannibal więc to nikt inny jak bohater hebrajski, i gdyby nie jego klęska, Morze Śródziemne nigdy nie byłoby łańskie, tylko hebrajskie. Królestwo hebrajskie było więc pierwszym morskim imperium kolonialnym, a jego mieszkańcy, którzy osiedlili się poza obszarem Krainy Kedem, zapoczątkowali diasporę hebrajską.

Rozpowszechnienie kultury hebrajskiej poza Krainą Kedem nabrało znaczenia po podziale królestwa Salomona, a potem po unicestwieniu obu królestw hebrajskich przez Asyrię i Babilon w wiekach VIII-VI p.n.e. Jednocześnie zaszły zmiany kulturowe i duchowe, które negatywnie wpłynęły na tok rozwoju cywilizacji. Reforma religijna, polegająca na wzmocnieniu kultu Jahwe kosztem innych kananickich bóstw, zapoczątkowana przez proroków jeszcze za czasów Dawida i jego następców, doprowadziła w czasie niewoli babilońskiej do powstania monoteistycznego judaizmu¹². Pojawiły się też zoroastryzm, buddyzm i pitagoreizm.

¹² Na tle tych wydarzeń wiara izraelska oderwała się od swoich korzeni politeistycznych i podjęta została próba przerehabrowania tekstu biblijnego, mająca na celu usunięcie wszystkich śladów pogaństwa (przykłady tych

„Świat, który był polityczny i ufundowany na miłości do ojczyzny na ziemi, stał się kosmopolityczny, dążący do Jerozolimy niebiańskiej”¹³. W taki sposób starożytne cywilizacje utraciły swój element witalistyczny, a metafizyczny monoteizm, który nie zna ani granic przyrodniczych, ani językowych, ani plemiennych i wrogi jest koncepcji państwowości, zaburzył harmonię ducha i materii i pozbawił ich wewnętrznych sił żywiołowych. Naród zmienił się w kosmopolityczną gminę wyznaniową, Hebrajczycy stali się żydami.

Nastąpiła „ciemna noc” w hebrajskich dziejach. Ostatnie elementy ducha hebrajskiego, częściowo odrodzone za czasów królestwa Machabeuszy, wygasły po stłumieniu powstań w 66 i 132 r. n.e., społeczności hebrajskie na obszarze Morza Śródziemnego zaczęły się asymilować z otoczeniem, a pośród nich rozprzestrzenił się judaizm. Z czasem były społeczności hebrajskie i inne społeczności zjudaizowane stworzyły gminy żydowskie, z których wywodzą się żydzi północnoafrykańscy (skutek wzajemnej asymilacji Punitów i Berberów), jemeńscy (skutek przyjęcia judaizmu przez królestwo Himjar w IV–VI w. n.e.) oraz aszkenazyjscy, potomkowie Chazarów. Świt prawdziwego odrodzenia nastąpił dopiero w XIX w., gdy zaczęto odtwarzać starohebrajskie tradycje witalistyczne. Przykładami tego są uzbrojone żydowskie jednostki wywiadowcze w ramach wojska angielskiego w czasie I wojny światowej, podziemie partyzanckie w Palestynie przed obaleniem mandatu brytyjskiego (nawiązanie do LEHI), „półpodziemie ideowe” (widoczne wskazanie na ugrupowanie kananitów) oraz niektóre tendencje w nowoczesnej poezji hebrajskiej. Wszystkie te zjawiska wyłamywały się z ram nakreślonych przez syjonizm, ponieważ syjonizm w ujęciu Chorona nierozzerwalnie związany był ze spojrzeniem judaistycznym¹⁴.

Arabowie i „arabizujący się”

Nie tylko spojrzenie judaistyczne potępiane było przez Chorona – również świat islamski, jego zdaniem, symbolizuje utratę przez ludzkość umiejętności „spojrzenia narodowego”. Islam narodził się w okresie monoteistycznym, więc nie mógł być religią narodową i terytorialną. Religia ta faktycznie jest wariacją judaizmu (szczególnie w jego pierwszej postaci), ponieważ główne swe paradygmaty i wartości zaczerpnęła z tego pierwszego ponadterytorialnego wyznania¹⁵. Utworzenie przez

śladów: Gaj i Noga Darszan..., s. 113–143). Zob.: A. Amir, *op. cit.*, s. 27; A. G. Choron, *Erec Hakerem...*, s. 82–83; idem, *Kedem wa-Erew...*, s. 42–44, 54; D. Ohana, *op. cit.*, s. 108–109, 247.

¹³ A. G. Choron, *Erec Hakerem...*, s. 82.

¹⁴ A. Amir, *op. cit.*, s. 27; A. G. Choron, *Erec Hakerem...*, s. 36–37, 60, 70–87; idem, *Kedem wa-Erew...*, s. 46, 50–60; *Szlemut hamoledet...*, s. 157; A. G. Horon (Choron), *Is there an 'Arab civilization'?*, *Commentary*, November 1958, s. 416; D. Ohana, *op. cit.*, s. 107–109; J. Szawit, *op. cit.*, s. 89–90; z korespondencji mailowej z p. Margalit Szinar z 9, 11 i 28 listopada 2009.

¹⁵ Przez paradygmat naśladownictwa judaizmu przez islam Choron zdradza możliwy wpływ niemieckiej tradycji orientalistycznej, która została podstawą hebrajskiej (później izraelskiej) islamologii (zob.: G. Ejal, *Hasarat hakesem min hamizrach: toldot hamizrachanut beidan hamizrachijut*, Jerozolima 2005, s. 44–45).

najeźdźców muzułmańskich wieloetnicznego i wielokulturowego imperium utrzymało aż do początków ingerencji kolonialnej sekciarskie wzory funkcjonowania społecznego, odpowiadające systemowi aksjologiczno-normatywnego monoteizmu.

Wiąże się z tym katagoryczne wystąpienie Chorona przeciwko panarabskiej ideologii nacjonalizmu arabskiego, której postulaty podkreślają decydującą rolę Arabów w tworzeniu kultury i cywilizacji muzułmańskiej oraz jedność polityczną i kulturową wszystkich ludzi mówiących w języku arabskim¹⁶. Arabski język literacki, który narodził się w Krainie Kedem (a nie na Półwyspie Arabskim) jako najmłodszy z języków kanaanickich, jest językiem faktycznie martwym – twierdził Choron. Pełni on rolę kulturotwórczą jako język świętej księgi, podobną do roli łaciny w średniowiecznym chrześcijaństwie. Nie jest językiem narodu, lecz wiary¹⁷. Zatem arabskość (arabizm) jest złudzeniem, pustą nazwą, gdyż świat zwany arabsko-islamskim nie łączy żadna więź o charakterze narodowym. Arabowie i ich język nie odegrali wyjątkowej roli w tworzeniu cywilizacji islamskiej: okres islamu arabskiego dobiegł kresu po obaleniu dynastii Omajjadów. Następnie w *dar al-islam* doszło do rozłamów religijnych i politycznych, wobec których najbardziej odpowiednią formą organizacji społecznej okazał się osmański system *millet*. Ów rozłam kulturowy i polityczny cechował chaos, wzajemna wrogość i niekończące się wojny wewnętrzne na tle wyznaniowym i etnicznym.

Ten morderczy stan rzeczy trwał aż do początków XX w., kiedy mocarstwa kolonialne unicestwiły imperium Osmanów i podzieliły je, w tym Krainę Kedem, na mniejsze, sztuczne twory polityczne. Narzędziem Imperium Brytyjskiego w tych działaniach była koncepcja nacjonalizmu panarabskiego, którą Choron traktuje jako dzieło ideologów europejskiego kolonializmu, oparte na europejskich ideach narodowościowych, wyraźnie rasistowskich, skrajnie nietolerancyjnych wobec hebrajskiego odrodzenia narodowego¹⁸.

Dychotomia panarabiści–inni jest u Chorona kluczowa i wynika z metodologicznego podziału ludności, powszechnie zwanej arabską, na Arabów „właściwych” i „arabizujących się”¹⁹. Arabowie „właściwi” to przede wszystkim beduini z Półwyspu Arabskiego, którzy zachowali swoje obyczaje od początku dziejów, nie zasymilowali się z innymi ludami i nie zanieczyścili swojego języka obcymi formami. „Arabizujący się” to generalnie potomkowie ludów miejscowych na obszarze imperium islamskiego, którzy w trakcie procesów dyfuzji kulturowej z na-

¹⁶ Zob.: A. Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798–1939*, Cambridge 2002, s. 260–323; Y. Suleiman, *op. cit.*, s. 69–161.

¹⁷ A. G. Choron, *Erec Hakerem...*, s. 16–23, 26, 34, 70–71; idem, *Kedem wa-Erew...*, s. 57–58; idem, *Szlemut hamoledet...*, s. 154; idem, *Is there an 'Arab civilization'?...*, s. 416–418; D. Ohana, *op. cit.*, s. 248; z korespondencji mailowej z p. Margalit Szinar z 16 listopada 2009.

¹⁸ A. G. Choron, *Erec Hakerem...*, s. 26–31, 88–99; idem, *Kedem wa-Erew...*, s. 56–58; idem, *Is there an 'Arab civilization'?...*, s. 411–419.

¹⁹ Woryginale hebrajskim: *arbaim* (l.p. *arbai*). Jest to neologizm oznaczający „przyjmujący biernie arabską kulturę i tożsamość”, gdy w nowoczesnym hebrajskim występuje słowo *mista'arew* – „uchodzący za Araba z własnej woli” lub „przebierający się za Araba” (z korespondencji mailowej z p. Margalit Szinar z 16 listopada i 4 grudnia 2009).

jeźdźcami islamskimi przyjęli język i kulturę arabską. Na terenach Krainy Kedem są to w dużej mierze potomkowie Kananitów-Hebrajczyków²⁰.

Żydzi a Hebrajczycy w państwie izraelskim

Postulat, że kananizm jest niechcianym dzieckiem syjonizmu jest dosyć rozpowszechniony w literaturze badawczej²¹. Podkreśla on fakt, że Choron prowadził walkę nie na jednym froncie, lecz na dwóch: przeciwko nacjonalizmowi arabskiemu oraz przeciwko nacjonalizmu żydowskiemu, jako dwóm spojrzeniom wspólnotowym sprzecznym z historią i rzeczywistością.

Ideologia syjonistyczna, której głównym paradygmatem było uznanie wspólnoty żydowskiej za naród, traktowana była przez kananitów jako wynikająca w naturalny sposób z historii żydowskiej, a nie jako krok rewolucyjny. Miała ona na celu rozwiązanie problemów typowych dla gminy etniczno-wyznaniowej, borykającej się z warunkami świata współczesnego. Ideologia ta postulowała utworzenie kolejnej wspólnoty żydowskiej, tym razem w formie państwowej w Ziemi Izraela. Rzecz jasna, twierdził Choron, takie rozwiązanie nie było pociągające dla większości żydów aszkenazyjskich, prowadzących wspólnotowy tryb życia w zamieszanej diaspory. Odrodzenie hebrajskie rozpoczęło się jeszcze przed narodzinami syjonizmu na obczyźnie i przebiegało, zgodnie z determinizmem środowiskowym, niezależnie od niego, a nawet wbrew niemu. Czytamy: „Naród zaczyna rozwijać niezależną samoświadomość drogą naturalną, czyli sposobem przynajmniej podświadomym, wbrew edukacji, którą otrzymuje w szkole”²². Zatem syjonizm, ciągle próbujący narzucić Hebrajczykom koncepcje i żydowski system aksjologiczno-normatywny, jest spreczny z samą naturą, a jego wymiar mistyczno-religijny uniemożliwia prawdziwe zakorzenienie się w ziemi, na której narodziła się niegdyś cywilizacja hebrajska. Syjonizm wraz z jego aparatem ideowym i politycznym coraz wyraźniej staje się anachronizmem i hamulcem na drodze do przekształcenia Izraela w narodowe państwo autochtonicznej społeczności hebrajskiej – uważali kananici²³.

Ów rozdzźwięk między hebrajską etnogenezą a ideologią syjonistyczną leży u podstaw egzystencjalnego kryzysu ogarniającego Izrael. Kryzys ten zaciera i miesza takie podstawowe pojęcia tożsamości, geopolityki, polityki i kultury, jak

²⁰ A. G. Choron, *Erec Hakerem...*, s. 3–25, 32–36, 38–49, 56, 90–99, 108–131; idem, *Kedem wa-Erew...*, s. 46; idem, *Szlemut hamoledet...*, s. 154–155, 157–160; idem, *Is there an 'Arab civilization'?...*, s. 417–418; D. Ohana, *op. cit.*, s. 248.

²¹ Zob.: E. Nimni, *From 'Galut' to 'T'futoth': Post-Zionism and the dislocation of Jewish diasporas*, [w:] *The Challenge of Post-Zionism: Alternatives to Israeli Fundamentalist Politics*, red. E. Nimni, London–New York 2003, s. 142–143; D. Ohana, *op. cit.*, s. 116.

²² A. G. Choron, *Kedem wa-Erew...*, s. 33.

²³ Idem, *Erec Hakedem...*, s. 136–137; idem, *Kedem wa-Erew...*, s. 58–59; z korespondencji mailowej z p. Margalit Szinar z 11 listopada 2009.

„naród”, „lud”, „wspólnota”, „obywatelstwo”, „narodowość” i inne, które w kulturach politycznych o nastawieniu liberalno-demokratycznym są jasno rozgraniczone. Pociąga to za sobą funkcjonowanie Izraela w sferze politycznej i intelektualnej na zasadach wspólnotowych, w związku z czym Izrael nie może być i, nie jest, państwem narodowym. Jest jak „zmilitaryzowany Watykan”, czyli upolityczniona i antydemokratyczna struktura gmin etniczno-wyznaniowych. Autor wstępu do *Erec Hakedem* oskarża syjonizm o podtrzymywanie w Izraelu żydowskiej „mentalności emigracyjnej”, opartej na zamykaniu się we własnej społeczności i nieufności do otoczenia. Nawiązuje do IV Księgi Mojżeszowej (23, 9): „lud ten sam mieszkać będzie”, i nazywa taką postawę syndromem „odosobnionego ludu”²⁴. Skutkiem takiej postawy jest paradoksalna z pozoru zgoda syjonistów i nacjonalistów arabskich na to, że Izrael jest obcym elementem na Bliskim Wschodzie.

Wizja przyszłości

Wojna w 1967 r. była bardzo ważnym wydarzeniem w rozwoju myśli kananitów. Izraelskie podboje terytorialne ocenione zostały przez kananitów jako konsekwencja wojny w 1948 r., w wyniku której przywództwo syjonistyczne zgodziło się na podział terytorium byłego mandatu palestyńskiego między Izrael, Jordanię a Egipt. Czyn ten był według nich sprzeczny z warunkami geopolitycznymi i geofizycznymi Kanaanu, Zarzecza Zachodniego i całej Krainy Kedem. Terytorium, na którym utworzono Izrael, nie może być uważane przez Hebrajczyków za prawdziwą ojczyznę²⁵. Według kananitów nie należało łączyć pojęcia ojczyzny z granicami politycznymi, lecz z przestrzenią geofizyczną, odpowiadającą hebrajskiemu spojrzeniu narodowemu. Przyjęciu tego spojrzenia powinno towarzyszyć zniesienie systemu wspólnot etniczno-religijnych, co winno uczynić z Izraela narodowe państwo liberalno-demokratyczne, będące wzorem dla „arabizujących się” mieszkańców Krainy Kedem i innych jej wspólnot etnicznych i wyznaniowych. Pełniłoby ono wówczas rolę nośnika postępowych wartości, opartych na hebrajskim micie początku, wspólnym wszystkim Hebrajczykom, zarówno tym zjudaizowanym, jak i zarabizowanym.

Wewnętrznym wymiarem tej reformy powinno być gruntowne przekształcenie systemu kulturowego i społecznego Izraela. System edukacyjny byłby oczyszczony z wszystkich wątków żydowsko-syjonistycznych oraz poszerzony przez wprowadzenie nauczania wartości i dziedzin odpowiednich hebrajskiemu światopoglądowi. Programy edukacyjne powinny być jednakowe dla wszystkich mieszkańców, bez względu na pochodzenie etniczne oraz język i powinny mieć charakter świecki. Ponadto byłby wprowadzony całkowity i oficjalny rozdział religii od państwa, zagwarantowana równość praw i obowiązków dla wszystkich obywateli

²⁴ A. Red-Or, *Hakdama*, [w:] A. G. Choron, *Erec Hakerem...*, s. III–IV.

²⁵ *Ibidem*, s. 100–104, 130, 132–133; idem, *Kedem wa-Erew...*, s. 48–49.

i mieszkańców (łącznie ze służbą wojskową, której kananici nadawali szczególne znaczenie jako czołowe narzędzie socjalizacji), a także uchwalona konstytucja, utrwalająca wszystkie te zasady. Zmienione byłyby symbole państwowe: błękitno-purpurowa flaga symbolizowałaby ziemię Krainy Kedem i morze; przyjęte byłoby też nowe godło i hymn. Ostatecznie wprowadzony byłby alfabet łaciński w miejsce alfabetów hebrajskiego i arabskiego, nieczytelnych i obciążonych odniesieniami religijnymi²⁶.

Otwarcie się na najbliższe otoczenie miałyby udowodnić Hebrajczykom, że większość ludności Kanaanu jest niesunnicka lub wcale nie „arabizująca się”. Rozpoczęta byłaby więc ofensywa ideowa, kulturowa, propagandowa, polityczna i gospodarcza (w ostateczności zbrojna), skierowana w pierwszej kolejności do Druzów i Maronitów w Syrii i Libanie. Zawarcie z nimi sojuszu obaliłoby reżimy „arabizujące się” w Damaszku i Bejrucie, co pociągnęłoby za sobą kolejne rewolucje na terenach Krainy Kedem (a nawet poza nimi), a w konsekwencji – rozszerzenie sojuszu. Sojusz ten, nazywany przez Chorona Sojuszem Kedem, wyparłby z Kedemu spuściznę kolonializmu w formie sztucznych granic, panarabizmu i uzależnienia od światowych mocarstw, rozpalających ogień konfliktu arabsko-izraelskiego. Ów nowy ład społeczno-polityczno-kulturowy, określany mianem Pokoju hebrajskiego, byłby spełnieniem dwóch dążeń: ideologicznego oraz naturalnego, gdyż warunki geopolityczne odpowiadałyby warunkom geofizycznym i horyzontom mentalnym²⁷.

Po 1967 r., na fali euforii powojennej, Choron opracował bardziej szczegółowy plan nowego idealnego ładu. Sugeruje on cztery etapy na drodze do osiągnięcia Sojuszu Kedem. Etap pierwszy to wewnętrzna zmiana ustrojowa w Izraelu, likwidująca wzajemną zależność Hebrajczyków i Żydów. Etap drugi, następujący natychmiast po pierwszym, to rozszerzenie samego Izraela do granic mogących zapewnić mu prawdziwe bezpieczeństwo oraz kontakty z potencjalnymi sprzymierzeńcami. Nowymi rubieżami Wielkiego Izraela²⁸ byłyby: południowy Liban (Rubież Litani według terminologii Chorona) i Dżabal ad-Duruz w północno-zachodniej Syrii (Rubież Horanu), zachodnia część Królestwa Jordańskiego (Transjordania Wschodnia) na wschodzie i Kanał Sueski na południu. Siłą rzeczy ziemie podbite w 1967 r. miałyby być, według Chorona, zaanektowane przez nową strukturę polityczną.

Następny etap to utrwalenie prawnopolitycznej nowej sytuacji przez powołanie tzw. Sojuszu Kanaan, składającego się z Wielkiego Izraela, Libanu maronickiego, Dżabal ad-Duruzu oraz innych lokalnych sił zainteresowanych taką opcją ideopolityczną. W ten sposób powstałaby nowa potęga regionalna, która uto-

²⁶ Choron podaje tutaj jeszcze za Żabotyńskim, a on z kolei natchniony jest przykładem tureckim z lat 20. i 30. Fascynacja kananitów radykalną modernizacją przeprowadzoną przez Atatürka (zob.: J. Szawit, *op. cit.*, s. 64) wciąż pozostaje zagadnieniem czekającym na dokładne opisanie i zbadanie.

²⁷ A. G. Choron, *Erec Hakerem...*, s. 124–125, 134–142, 144–148, 150; idem, *Szlemut hamoledet...*, s. 153–154, 157–163; z korespondencji mailowej z p. Margalit Szinar z 13 i 28 listopada 2009.

²⁸ Pojęcie to, rzecz jasna, nie ma w tym kontekście nic wspólnego ze sformulowaniem używanym przez skrajnie prawicowe religijne kręgi izraelskie.

rowałyby drogę do realizacji czwartego etapu. Jego osiągnięcie nastąpiłoby wtedy, gdy Sojusz Kedem, wzorowany na organizacji strukturalnej oraz kosmologicznym, kulturowym i mentalnym porządku imperium hebrajskiego, objąłby jako mocarstwo światowe swoim zasięgiem całą Krainę Kedem. Swoimi wartościami promieniowałby na cały świat, będąc przykładem dla wszelkich ruchów antykolonialnych i wyzwoleńczych we wszystkich zakątkach ziemi²⁹.

Nie został natomiast przez Chorona wyraźnie określony porządek wewnętrzny Sojuszu Kedem. Ideolog kananitów wskazywał, że na obszarze ogarniętym rewolucją kananiczną powstanie „powszechne narodowo-krajowe społeczeństwo”, posługujące się językiem – syntezą języków hebrajskiego i arabskiego³⁰. Można przypuszczać, że Choron wyobrażał sobie Sojusz Kedem jako państwo demokratyczne i świeckie. Nie określił jednak, jaki charakter miałyby związek hebrajskich mieszkańców Krainy Kedem z ich sojusznikami, czy miałyby to być federacja czy konfederacja z ustrojem prezydenckim lub parlamentarnym. Idealizm kananitów w tym względzie jest oczywisty. Być może zdawali sobie sprawę, że realizacja ich idei jest tak odległa, iż szczegółowe rozważania o ustroju przyszłej struktury są przedwczesne.

Podsumowanie

Aby ocenić idee Chorona w dziedzinie historiografii i geopolityki, należy zastanowić się, na ile jego koncepcja była oryginalna i unikatowa. Choron nie był jedynym teoretykiem nacjonalistycznym, dokonującym mitologizacji historii, by stworzyć alternatywną koncepcję historyczną. B. Anderson w sposób przekonujący pokazuje, że konceptualizacja przestrzeni i czasu odgrywa podstawową rolę w kształtowaniu ideologii narodowej i państwowej, bez względu na fakty historyczne i geograficzne³¹. Niemniej pod pewnym względem teoria Chorona jest niepowtarzalna.

Po pierwsze, jej zasięg jest niewiarygodnie szeroki: niewielu jest myślicieli narodowych, którzy sięgali do XXIII w. p.n.e., by usprawiedliwić potencjalne kroki geopolityczne w przyszłości³². Również zasięg geograficzny idei Chorona był wyjątkowo rozległy. Żaden bowiem inny ideolog odrodzenia narodowego w Palestynie nie marzył o tym, by ojczyzna narodu, któremu służy, kończyła się tam, gdzie obecnie znajduje się Kuwejt. Szczególną cechą kananizmu jest redukcowanie wymiaru czasu i uwypuklenie przestrzeni (naród hebrajski jako wspólnota

²⁹ A. G. Choron, *Erec Hakerem...*, s. 143–152; D. Ohana, *op. cit.*, s. 247–248.

³⁰ Idem, *Erec Hakerem...*, s. 150; z korespondencji mailowej z p. Margalit Szinar z 11 i 28 listopada 2009.

³¹ B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London–New York 1991, s. 170–185.

³² J. Szawit, *op. cit.*, s. 48.

terytorialna, a nie historyczna)³³. W związku z tym bardzo ważna stawała się kartografia traktowana jako „naukowy” argument usprawiedliwienia aspiracji ideologicznych³⁴.

Mapa Krainy Kedem, absolutnie nierealna, była w ideologii Chorona jak najbardziej rzeczywista, a sama rzeczywistość w postaci istniejących podziałów politycznych, wrogich ideologii, niesprzyjających warunków kulturowych i politycznych była traktowana jako przeszkoda. Nierzeczywista mapa stała się więc wzorem dla przyszłości, ideałem uwidocznionym przez język semiotyki, do którego należy się kierować³⁵.

Metodologia Chorona jest radykalna, sięga bowiem do samych korzeni zjawiska. J. Szawit zauważa, że opisane przez Chorona grupy narodowościowe są bardziej zbliżone do pojęcia cywilizacji niż nacji, co wynika z jego metod deterministycznych³⁶. Również w stosunku do syjonizmu koncepcja Chorona jest radykalna: w tym kontekście nie ma znaczenia, czy kananizm był kontynuacją syjonizmu czy jego zaprzeczeniem. Choron rozwiązał kwestię dialektyki między aspektem narodowym a religijnym w syjonizmie, zastępując żyda Hebrajczykiem, co było równoznaczne z zanegowaniem owej dialektyki w ogóle.

Najbardziej oryginalne elementy w myśli Chorona to deklarowanie związku starożytnych Hebrajczyków z Kananejczykami, a następnie utożsamienie tych etnonimów. Drugi taki element to stwierdzenie o zasadniczym wpływie cywilizacji kananicko-hebrajskiej na kulturę grecką, co jest równoznaczne z postulatem, że u podstaw cywilizacji europejskiej i zachodniej leży cywilizacja Krainy Kedem. Trzeci element to podkreślenie działalności i historycznej roli Fenicjan-Punitów w utworzeniu mitycznego hebrajskiego imperium morskiego³⁷.

Każdy z tych elementów, pojedynczo wzięty, nie był szczególną nowością w świecie nauki. Choron jednak jako pierwszy dokonał ich syntezy i włączył do ideologii³⁸. W przypadku Chorona, dla którego studia filologiczne i historyczne były punktem wyjścia dla budowy ideologii, koncepcja geopolityczna była podporządkowana koncepcji historycznej.

Wyjątkowe były cele, które stawiali przed sobą kananici. Choronowi chodziło o skonstruowanie nowej, odmiennej pamięci zbiorowej, do której kształtowania zapraszał, poza żydami, inne grupy wyznaniowe i etniczne. Chociaż Choron nigdy nie tłumaczył dokładnie, w jaki sposób odbędzie się „hebraizacja” tych grup, można przypuszczać, że nie miał na myśli przymusowej asymilacji.

³³ D. Ohana, *op. cit.*, s. 100–101.

³⁴ B. Anderson, *op. cit.*, s. 170–178.

³⁵ „A map anticipated special reality, not vice versa. In other words, a map was model for, rather than a model of, what it purported to represent” (T. Winichakul, *Siam Mapped: A History of the Geo-body of Siam*, Sydney 1988, cyt. za: B. Anderson, *op. cit.*, s. 173).

³⁶ J. Szawit, *op. cit.*, s. 89.

³⁷ *Ibidem*, s. 75.

³⁸ *Ibidem*, s. 46–47.

Miało to dokonać się raczej wskutek przywrócenia starożytnej hebrajskiej kosmologii i poprzez przyjęcie jej przez Hebrajczyków tworzących Sojusz Kedem za podstawę ich „spojrzenia narodowego”, czyli nowego ładu psychicznego, kulturowego i politycznego. Celem nadrzędnym kananizmu było utworzenie nowej cywilizacji hebrajskiej w Krainie Kedem.